

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Розкрито суть поняття методології судово-економічної експертизи та встановлено його складові. Охарактеризовано принципи проведення судово-економічних експертиз і структуру вищевказаної діяльності. Узагальнено підходи до визначення методів дослідження, що проводяться в межах судово-економічної експертизи

Ключові слова: методологія, принципи, об'єкт, суб'єкт, предмет, метод

Постановка проблеми. Методологічні засади виступають однією із центральних проблем наукового пізнання. Зазначене стосується і судово-економічної експертизи, яка є своєрідним видом діяльності, що базується на дослідженні економічних явищ та процесів, пов'язаних із господарюванням відповідних суб'єктів.

Таким чином, встановлення та обґрунтування методологічних основ судово-економічної експертизи є передумовою раціоналізації досліджень, що проводяться у її межах, та обумовлюють актуальність розгляду вказаного аспекту.

Стан вивчення проблеми. Результати дослідження науково-практичних розробок у сфері судово-експертної діяльності, дають підстави для висновку про відсутність підходів до розгляду проблеми методології судово-економічної експертизи.

Мета дослідження. Визначення суті поняття методології судово-економічної експертизи, встановлення та характеристика його складових обумовлюють мету дослідження.

Викладення основного матеріалу. Категорією, що окреслює теоретичні положення про суть, складові та порядок застосування відповідних інструментів пізнання, є методологія, що зазвичай розглядається в межах філософських підходів до науково-пізнавальної діяльності. Слід зазначити про відсутність єдиного підходу до трактування вказаного поняття. Проте, домінуючим є визначення методології як вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності [1, с. 164; 2, с. 276; 10, с. 1068; 13, с. 797]. Зокрема, вчення трактується як сукупність теоретичних положень якої-небудь області знань [9]. За результатами дослідження змісту та складових підходів до формулювання суті методології, встановлено доцільність її визначення як сукупності теоретичних положень про принципи, структуру, побудову й організацію пізнавальної та практичної діяльності, а також порядок і умови застосування методичного інструментарію в межах останньої. Запропоноване визначення побудовано на узагальненні та систематизації існуючих підходів до трактування методології.

Теоретичні положення про принципи, структуру, методичні прийоми, побудову й організацію пізнавальної та практичної діяльності формують методологічні знання. Вагомий внесок у розвиток останніх здійснено Е.Г. Юдіним, в межах дослідження якого розглянуто структуру методологічних знань та розмежовано наступні рівні:

– перший рівень: філософська методологія, що окреслює загальні приписи пізнавальної діяльності;

– другий рівень: загальнонаукові принципи та форми дослідження, які охоплюють загальнонаукові концепції та розробки, що використовуються для вирішення широкого кола завдань;

– третій рівень: конкретно-наукова методологія, що формується на сукупності відповідних методичних інструментів тієї чи іншої дисципліни;

– четвертий рівень: методика та техніка дослідження, яка відображає набір процедур для досягнення відповідного результату [16, с. 65-68].

Наведений підхід побудовано на основні ідентифікації рівнів знань, що застосовуються у межах відповідної пізнавальної діяльності. Із наведеного слідує, що диференційованість методологічних знань загалом обумовлюється специфікою методичного інструментарію та порядку його застосування у тій чи іншій галузі знань або сфері діяльності.

Узагальнюючі вищевказане, методологія дослідження, що проводиться у певній сфері,

визначається своєрідністю відповідної діяльності. Таким чином, цілком логічним є припущення щодо доцільності розгляду характерних особливостей методології у розрізі судово-економічної експертизи. В межах приписів чинного законодавства, судово експертиза розглядається як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [5].

Для доцільного визначення суті методології судово-економічної експертизи проведено інтеграцію понять методології та судової експертизи, що були наведені вище, за результатами чого суть зазначеної категорії окреслюється сукупністю теоретичних положень про принципи, структуру, методичні інструменти, побудову й організацію дослідження експертом на основі спеціальних економічних знань відповідних явищ та процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

В межах запропонованого визначення виділяємо ряд елементів відповідної діяльності, що характеризують суть методології:

- принципи;
- структура;
- методичні інструменти;
- побудова й організація діяльності.

Характеристика наведених елементів у розрізі особливостей судово-економічної експертизи, як своєрідної сфери діяльності, є підставою для формування концептуальних основ її методології.

Принципи виступають теоретико-практичними засадами, якими слід керуватися у процесі здійснення відповідної діяльності, – основними правилами її проведення. Дотримання останніх є підґрунтям забезпечення якісних характеристик отриманих результатів. Принципи судово-економічної експертизи визначаються на рівні законодавства, що обумовлюється процесуальним порядком її призначення та проведення. Так, в межах ст. 3 Закону України "Про судову експертизу" встановлено, що судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження [5]. Із наведеного слідує, що дослідження, проведені в межах судово-економічних експертиз, повинні відповідати ряду вимог, які узагальнені на рисунку 1.

На ряду із наведеним, одним із елементів, що характеризує методологію судово-економічної експертизи, є структура відповідної діяльності. Остання, у свою чергу, виступає своєрідною взаємодією суб'єкта та об'єкта дослідження. Вищевказаним обумовлюється доцільність встановлення суті вказаних категорій, як основних складових структури судово-експертної діяльності.

Розглядаючи судово-економічну експертизу, як своєрідну діяльність, що реалізується у межах процесуального рівня, умовно можна виділити два підходи до визначення суб'єкта її проведення: законодавчий та загальний. Так, за першим підходом, суб'єктами судово-експертної діяльності є державні спеціалізовані установи та судові експерти, які не є працівниками вказаних установ, про що зазначено в межах ст. 7 Закону України "Про судову експертизу". Поряд з наведеним, у загальному розумінні, суб'єктом виступає особа, яка здійснює відповідне дослідження, – судовий експерт. Так, відповідно до ст. 10 вищевказаного Закону, судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Рис. 1. Принципи проведення судово-економічних експертиз

Узагальнюючи вищевикладене, суб'єктом судово-експертної діяльності є судовий експерт, який може бути як фахівцем державної спеціалізованої установи, так і особою, яка має необхідні спеціальні знання, проте не є співробітником вказаної установи. Зокрема, відповідно до приписів ст. 10 Закону України "Про судову експертизу", судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [5].

Питання визначення суті об'єкта судово-експертної діяльності розглянуто у межах досліджень О.Р. Шляхова, на думку якого останні є закріпленими в матеріалах справи та передбачені законодавством джерелами інформації [15, с. 8]. Із наведеного слідує, що об'єктами судово-економічної експертизи є надані на дослідження документи, серед яких умовно можна виділити наступні групи:

1) документи економічного змісту, які є безпосереднім джерелом інформації про відповідні господарські операції або сферу господарської діяльності, що підлягає дослідженню:

- первинні та зведені документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності;
- документи про економічну діяльність суб'єктів господарювання;
- документи про фінансово-кредитні операції;
- документи, складені за результатами застосування контрольних процедур (акти інвентаризації, акти зустрічної перевірки тощо);
- дозвільні та установчі документи суб'єкта господарювання;
- акти перевірок, результати яких підлягають документальному підтвердженню;

2) процесуальні та інші документи, що складаються у межах досудового розслідування або судового розгляду відповідної справи:

- ухвали або постанови про призначення судово-економічної експертизи та інших судово-слідчих дій, проведених в межах розгляду чи розслідування відповідної справи;
- документи, складені за результатами проведення судово-слідчих дій (протоколи допиту, протоколи виїмки, журнали судових засідань тощо);

– висновки судових експертиз та досліджень, проведених із застосуванням інших спеціальних знань.

Специфіка об'єктів судово-економічної експертизи передусім визначається своєрідністю предмета відповідного дослідження. Останній обумовлюється питаннями, поставленими на вирішення експертизи, що окреслюють не лише межі експертного завдання, а й встановлюють коло господарських операцій, які підлягають дослідженню. Відповідні господарські операції формують предмет судово-економічної експертизи.

Результати дослідження структурних складових судово-економічної експертної діяльності узагальнено на рисунку 2.

Поряд з наведеним, не менш важливим аспектом, що визначає особливості методології судово-економічної експертизи є методичні інструменти досліджень, що проводяться у вказаній сфері.

За результатами дослідження наукової та навчально-методичної літератури встановлено, що переважна більшість авторів загалом трактують метод судово-економічної експертизи як сукупність прийомів, способів та операцій що застосовуються у процесі відповідного дослідження. Проте, сучасна теорія судово-економічної експертизи характеризується відсутністю єдиного підходу до визначення переліку та структури методичних інструментів, які б не лише обумовлювались своєрідністю досліджень, що проводяться у зазначеній сфері, а й відповідали вимогам їх реальної практичної необхідності.

За результатами науково-дослідної роботи, проведеної фахівцями Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз, було сформовано методику, в межах якої розглянуто питання методів, способів та прийомів, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз. Вказана методика зареєстрована в Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України за кодом 11.0.08. На думку авторів, загальним методом пізнання для судово-економічної експертизи є діалектичний. Поряд з тим, в межах спеціальних методів досліджень автори зазначають наступні: метод документальної перевірки, зіставлення документів та метод моделювання, в складі яких виділяють відповідні прийоми й способи. На ряду з наведеним, серед методів проведення судово-економічних експертиз автори визначають методи економічного аналізу [6].

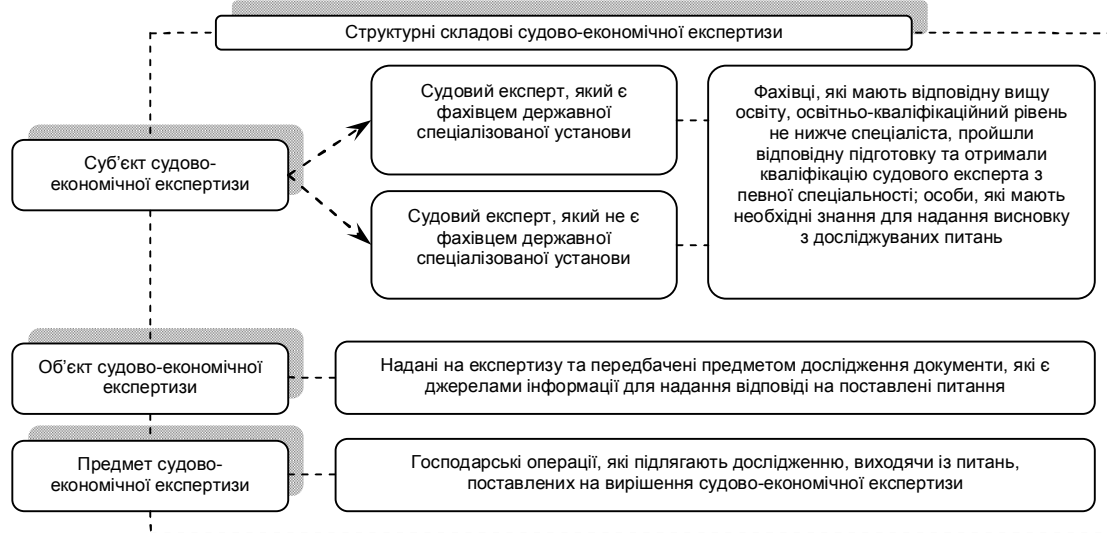

Рис. 2. Структурні складові судово-економічної експертизи

Проте, результати дослідження наукових розробок у сфері методики судово-економічної експертизи, дають підстави стверджувати про відсутність єдиного підходу до вирішення вказаного питання. Одним із підходів є виділення в структурі методів судово-економічної експертизи наступних: всезагальний діалектико-матеріалістичний метод, загальнонаукові методи, конкретно-наукові методи та спеціальні. Представниками вказаного підходу є М.Ф. Сафінова, О.І. Швирьова [12, с. 36-37], С.Г. Чаадаєв [11, с. 347]. Поряд з наведеним, І.Л. Бочкова, О.Є. Новак, С.В. Савінов виділяють лише загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні методи [3, с. 8-9]. Крім того, за одним із існуючих підходів, серед виділених методів виділяють лише загальнонаукові та конкретно-наукові, що відображено у розробках В.В. Шадріна [14, с. 377-378], Є.А. Назаренко [8, с. 26], І.А. Волкової [4, с. 20] та М.І. Камлик [7, с. 6].

Неоднозначність досліджуваних підходів до переліку та структури методів судово-економічної експертизи, а також відсутність взаємозв'язку визначення останніх на теоретичному рівні з вимогами, що обумовлюються експертною практикою, формують необхідність дослідження вказаної сфери.

Одним із елементів, що характеризують методологічну особливість судово-економічної експертизи є побудова й організація відповідної діяльності. Загальні організаційні основи судово-експертної діяльності визначені приписами Закону України "Про судову експертизу", Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також відповідними процесуальними кодексами. В межах вказаних документів передбачено основні вимоги до організації проведення судових експертиз, у тому числі економічних. Визначення організаційних аспектів експертної діяльності на рівні законодавства, передбачено процесуальним порядком призначення судових експертиз.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження визначено поняття методології судово-економічної експертизи та встановлено складові вказаної категорії. Останні охарактеризовано у розрізі особливостей експертної діяльності. Отримані результати окреслюють концептуальні основи методології судово-економічної експертизи, що можуть застосовуватись для подальших розробок у вказаній сфері.

Крім того встановлено, що процесуальний порядок призначення та проведення судово-економічних експертиз, а також вагома роль їх результатів у структурі доказів, вимагають формування чіткого теоретичного підґрунтя, яким обумовлюється процес проведення відповідних досліджень. Зокрема, зазначене стосується ідентифікації та обґрунтування переліку й структури методичних інструментів судово-економічної експертизи, які б забезпечували взаємообумовленість економічного змісту й механізму їх застосування з актуальними умовами розвитку судово-експертної діяльності. Вищенаведене обумовлює перспективи подальших досліджень.

Список використаних літературних джерел:

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 3-е изд. – М.: Издательство "Советская энциклопедия". – Т. 16. – 1974. – 616 с. 2. Большой энциклопедический словарь / [под ред. А.Н. Азрилияна]. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с. 3. Бочкова Л.И. Судебная бухгалтерия. Общая часть: Учебное пособие / Л.И. Бочкова, О.Э. Новак, С.В. Савинов. – М.: Издательство-торговая корпорация "Дашков и К"; Саратов: ООО "БизнесВолга", 2007. – 320 с. 4. Волкова И.А. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.А. Волкова – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 84с. 5. Закон України "Про судову експертизу": за станом на 19.11.12 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 25.02.1994 № 4038-XII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> 6. Звіт про науково-дослідну роботу "Методи, прийоми та способи, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз" / [авт. кол.: Водопр'ян Н., Саніна Т., Хрущ Т. та ін.] / Міністерство юстиції України Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, 2003. – 57 с. 7. Камлик М.І. Судова бухгалтерія / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2003. – 592 с. 8. Назаренко Е.А. Судебно-бухгалтерская експертиза (учебное пособие) / Е.А. Назаренко. – Донецк, ДонГУЭТ, 2000. – 115 с. 9. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Электронный ресурс] / Т.Ф. Ефремова – М.: Русский язык, 2000. – Режим доступа: <http://www.efremova.info/word/uchenie.html> 10. Первый толковый БЭС / [Снарская С.М.] – М.: ИД "РИПОЛ классик", 2006. – 2144 с. 11. Правовая бухгалтерия / [отв. ред. С.Г. Чаадаев]. – М., 2001. – 432 с. 12. Сафанова М.Ф. Судебно-бухгалтерская експертиза / М.Ф. Сафанова, О.И. Швырева. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 377 с. 13. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А.М. Прохоров] – 4-е изд. – М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1988. – 1600 с. 14. Шадрин В.В. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы: Учебник для юридических вузов. / В.В. Шадрин. – М.: Юристъ, 2000. – 463 с. 15. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М.: Юрид.лит., 1979. – 168 с. 16. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. / Э.Г. Юдин. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

ПАШИНСЬКА Ірина Ігорівна – аспірантка Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– методика судово-економічної експертизи у справах, пов'язаних з банкрутством.

Стаття надійшла до редакції: 16.02.2013 р.